

1.04 Strokovni članek

UDK 328(497.4+437.1/.2)"1918"

35.084(497.4+437.1/.2)"1918"

prejeto: 25. 10. 2005

Narodni svet v Ljubljani leta 1918, problematika oblikovanja novih državnih struktur na ozemlju današnje Slovenije v obdobju od oktobra do decembra 1918 in primerjava s podobnim razvojem v čeških deželah

JAN KRLÍN

dr. zgodovinskih znanosti, arhivist

Narodni arhiv v Pragi, Archivní 4, 149 00 Praga, Češka republika

e-pošta: jan.krlin@nacr.cz

IZVLEČEK

Članek poskuša na podlagi gradiva, predvsem iz fonda Narodnega sveta v Ljubljani, primerjati problematiko oblikovanja novih državnih struktur na ozemlju današnje Slovenije. Na kratko opisuje razmere na tem ozemlju pred 1. svetovno vojno, med vojno in po njej. Govori o tem, kako je narodni svet v Ljubljani prevzel vlado in si prizadeval za reševanje mestnih problemov. Odpira vprašanje zamenjave uradnikov v državni upravi in poskuša primerjati razmere s podobnimi v čeških deželah.

KLJUČNE BESEDE: *državna uprava, 1. svetovna vojna, Slovenci, Čehi, Nemci, Italijani, Hrvati, Država SHS, Srbija, habsburška monarhija, narodnostno vprašanje, vojska, uradniki*

ABSTRACT

NATIONAL COUNCIL IN LJUBLJANA IN 1918, THE ISSUE OF BUILDING A NEW STATE STRUCTURE IN THE TERRITORY OF PRESENT-DAY SLOVENIA FROM OCTOBER TO DECEMBER 1918, AND COMPARISON WITH SIMILAR PROCESSES IN THE CZECH REGIONS

Referring to the archival material, the majority of which is part of the National Council in Ljubljana fonds, the author discusses the issue of building a new state structure in the territory of present-day Slovenia. He makes a brief outline of the situation in Slovenia prior to, during and, after the First World War, and discusses the National Council's takeover of the government and its efforts in solving city issues. The article also deals with the question of replacing clerks within state administration and draws a comparison between the situation in Slovenia and similar processes in the Czech regions.

KEY WORDS: *state administration, World War I, Slovenes, Czechs, Germans, Italians, Croats, State SHS, Serbia, Habsburg Empire, national question, army, clerks*

Uvod

Republika Slovenija in Češka republika predstavljata dve državni in narodnostni celoti, ki sta imeli kljub geografski ločenosti v zgodovini veliko srečanj. Poleg tega njuna lega v Evropi priča, da sta pravzaprav najbolj zahodni rob nekoč precej bolj kompaktne slovanske poselitve.

V času češkega kralja Otokarja II. Přemysla so češke in slovenske dežele sodile v eno veliko, skupno državo, ki je segala od Krkonošev do Jadrana, v času Karla IV., rimskega cesarja in češkega kralja, pa so predstavljale del svete rimske države, katere simbole lahko najdemo v triforiju glavne katedrale češke kraljevine – katedrale sv. Vida na praškem gradu. V obdobju Avstrijskega cesarstva so bile vanj skupaj vključene in po nastanku Avstro-Ogrske so sodile na cislajtanijsko območje Avstrije. Obe deželi sta bili izvirno katoliški, vendar je večinoma katoliška ostala samo Slovenija. Češke dežele so imele zapleteno zgodovino; ta je usodo Češke zaznamovala z dvema nenavadno krutima cerkvenima vojnama in cerkveno diferenciacijo kot posledico. Kot majhne dežele so se morale tako slovenske kot češke dežele nenehno izenačevati s svojimi močnejšimi sosedi.

Obe deželi imata presenetljivo podoben jezik, kulturo in tudi mentaliteto. To preseneti vsakega Čeha, ki pride v Ljubljano.

Med nesmiselno prvo svetovno vojno (1914–1918) so Čehi in Slovenci umirali pod enakimi zastavami (Čehi so se bojevali tudi na strani Antante v čeških legijah v Franciji, Rusiji in Italiji). V letu 1918 se je v obeh deželah zgodil preobrat, ki je nedvoumno pomenil njuno ločitev od avstro-ogrske skupne države.

Primerjava poteka tega preobrata in podobne ter različne poteze so predmet te obravnave.

1. Družbeno-politične razmere na ozemlju današnje Slovenije v letu 1918

Slovenske dežele (območja, naseljena s Slovenci) so bile na začetku 20. stoletja večinoma del Avstro-Ogrske. Slovenci so živeli na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, Primorskem, Goriškem, v Istri in Prekmurju (med rekama Drava in Mura). Naselitev Slovencev je segla tudi v severovzhodno Italijo. Od devetdesetih let devetnajstega stoletja se je tudi v slovenskih deželah precej povečevala industrializacija. Ekonomsko usmerjeno meščanstvo in kmetje so za uresničitev svojih ciljev iskali tudi politično podlago. To se je zgodilo z nastankom nekaj političnih strank.

Nastali sta socialistična stranka (njena predstavnik sta bila tajnik odbora Anton Kristan in pisatelj Ivan Cankar) in liberalna stranka (Fran Šuklje). Liberalcem se je kasneje pridružila skupina radikalne mladine, zbrana okrog časopisa Omladina (G. Žerjav). Del nacionalistične mladine je že v letu 1912 v časopisu Preporod nastopil z radikalnim programom za združitev vseh južnih Slovanov v eno državo. Drugi politični skupek je bila Ljudska katoliška stranka (Janez Evangelist Krek, Ivan Šušteršič in kasneje Anton Korošec). Skupina levčarske inteligence se je zbrala okrog revije Naši zapiski. Njihovi predstavniki so bili Albin Prepeluh, Anton Dermota in Dragotin Lončar. Zadnja dva, ki sta študirala v Pragi, sta bila pod močnim vplivom miselnosti T. G. Masaryka.

V dunajskem parlamentu so slovenski klerikalci in liberalci verjetno najtesneje sodelovali s Hrvati, potem še s Čehi in delno z Ukrajinci (Starorusini). Spomladi 1909. je bil v dunajskem parlamentu ustanovljen poseben Jugoslovanski klub (Jugoslovanski klub na Dunaju), ki je združeval slovenske klerikalce ter dalmatinske in istrske poslance. Klub je združeval 34 od 37 jugoslovanskih poslancev cesarskega sveta. Trije slovenski liberalci, dr. Vladimir **Ravnikar** (za Kranjsko) in Gregorin (za Goriško) za Narodno napredno stranko ter **Rybař** za Edinost v Trstu, so bili gostujoči poslanci v klubu mladočeške stranke. Še odmevnejši je bil načrt za nastanek "Slovanske edinosti, ki bi združevala 123 poslancev slovanskih narodov z izjemo dela Ukrajincev (rusinski klub) in Poljakov – t. i. Poljskega kroga". Zaradi različnih notranjih nesporazumov (npr. vprašanje vodstva – zahteval ga je Šušteršič) in zapletov (npr. vprašanje italijanske univerze v Trstu) ob razlikah v interesih posameznih narodov in političnih strank skupnost ni uspela.

V novem cesarskem svetu po volitvah leta 1911 se zato njena dejavnost ni obnovila. Ustanovljen je bil Enoten češki klub (brez socialnih demokratov), ki je z obnovljenim Jugoslovanskim klubom sodeloval samo pri posameznih prireditvah. Do maja 1917 sta dva poslanca Jugoslovanskega kluba umrla (Mandič in Povše), eden je bil v zaporu (Grafe-nauer), eden pa je emigriral (Gregorin) kot član Jugoslovanskega odbora.

Po začetku vojne so se slovenski politični predstavniki večinoma postavili na stran vojnega prizadevanja Avstro-Ogrske, saj se je vztrajanje v monarhiji v tem času kazalo kot edina možnost Slovencev. Do leta 1914 je bila lahko misel o neodvisni jugoslovanski ali slovenski državi za slovenske politične predstavnike zgolj himera. Slovenski politični predstavniki, predvsem klerikalci, so sarajevski

atentat izrecno obsodili. Označili so ga celo kot napad na življenjske interese slovenskega naroda. Stališče Slovencev se je med vojno spreminjalo le zelo počasi. Med ključnimi dejavniki je bila politična persekucija, združena z germanizacijo.

V jugoslovanskih deželah monarhije je bila največja persekucija v Bosni in Hercegovini. Usmerjena je bila predvsem proti Srbom. Sodelovale so tudi nekatere hrvaške militantne skupine, ki so Srbe obtoževale, da so krivi za vojno. Persekucija je bila močna tudi v Dalmaciji in na slovenskem območju. Zasedala so vojaška sodišča in obtoženih je bilo tudi veliko pomembnih predstavnikov hrvaške narodnosti iz Dalmacije in **tri skupine slovenske Omladine**. Sama Hrvaška in Slavonija sta bili zaradi pripadnosti kroni svetega Štefana delno zaščiteni. Prebivalstvo jugoslovanskega območja monarhije je med vojno tudi gospodarsko zelo trpelo. Ne nazadnje so precejšen strah zbujale tudi italijanske ozemeljske zahteve. Vojna se je po začetnem uspehu Srbije nadaljevala leta 1915 z njenim porazom (s pomočjo Bolgarije), z umikom srbske vojske na otok Krf in pozneje z odprtjem solunske fronte v severni Grčiji s pomočjo zahodnih zaveznikov. Krvavo bojišče je postala po letu 1915 tudi fronta proti Italiji. Prelomni dogodek je bil boj pri Kobaridu (Caporetto, Karfreit) 25. oktobra 1917; po tem boju je fronta do oktobra 1918 ostala na reki Piave.

Od jugoslovanskih politikov v Avstro-Ogrski jih je samo nekaj deset odšlo v emigracijo, ker večina pomembnih slovenskih predstavnikov ni videla v emigraciji nobene smiselne alternative. V izgnanstvu v Firencah so ustanovili Jugoslovanski odbor (predsednik dr. Ante Trumbić, člani med drugimi Bogumil Vošnjak in Župančič, ki je predvideval razbitje monarhije). Odbor je sodeloval s T. G. Masarykom in si skupaj z njim prizadeval, da bi države Antante preklicale Londonski sporazum, ki je Italiji za vstop v vojno obljubljal obsežno ozemlje na račun Jugoslovancev. Na začetku je bil odbor precej nepomemben in je bil politično zelo odvisen od Pašićeve srbske emigrantske vlade na otoku Krfu. Z njo je tudi začel pogajanje o ustanovitvi skupne jugoslovanske države. Vendar ni bilo jasno, kakšno podobo naj bi imela, ali centralistično po načrtih Srbov ali federalno oziroma konfederalno po načrtih Slovencev in Hrvatov.

V letu 1917 so se mednarodne razmere zelo spremenile. To je bila posledica februarске revolucije v Rusiji in vstopa ZDA v vojno. Ob ponovnem delovanju cesarskega sveta na Dunaju (29. maja 1917) je nastopil predstavnik Slovenske ljudske stranke A. Korošec z zahtevo po trialistični monar-

hiji in združitvi vseh dežel monarhije, v katerih živijo Jugoslovani, v eno državno celoto. To je zahteval v t. i. Majniški deklaraciji. To je pomenilo ločitev od proavstrijske politike I. Šušteršiča. Korošču se je pridružila le manjšina iz hrvaških in srbskih strank v dunajskem parlamentu – del slovenske ljudske stranke, Hrvaška stranka prava ter srbska politika S. Budisavljević in V. Pribičević. Drugi člani ljudske stranke so se Koroščevi politiki pridružili v januarju 1918. Večina hrvaških in srbskih politikov v monarhiji je do leta 1918 vztrajala pri sodelovanju z avstrijsko vlado, ker dolgo ni bilo jasno, kakšna bo pravzaprav usoda podonavske monarhije.

Pod vplivom prizadevanj novega avstro-ogrskega cesarja Karla I. za separatni mir in pravzaprav zaradi obrambe pred prizadevanji za ohranitev monarhije je bila 20. julija 1917 na Krfu podpisana pogodba med Jugoslovanskim odborom (Trumbić) in srbskimi predstavniki (Pašić) o bodoči skupni jugoslovanski državi s srbsko dinastijo Karadjordjevićev na čelu. Politiki, ki so zastopali Jugoslovane v monarhiji, predvsem iz vrst poslancev cesarskega sveta na Dunaju, spet niso prišli do pogodbe o notranji ureditvi skupne države.

Jugoslovanskim politikom je zaradi te ideje uspelo postopoma pridobiti tudi zahodne zaveznike. Omembe vrednih je vsaj štirinajst točk predsednika ZDA Wilsona (januarja 1918), ki so obljubljale narodom monarhije avtonomijo. Pomemben dogodek, ki je podpiral združitev Jugoslovancev, je bil tudi kongres zatiranih narodov Avstro-Ogrske, ki je potekal od 8. aprila 1918 v Rimu pod pokroviteljstvom Italije. Ni potrebno poudarjati, da se je sodelovanje s politiki drugih nevladnih narodov monarhije (bodisi po odporniški bodisi po parlamentarni liniji) poglobilo.

Že poleti 1918, torej v enakem obdobju kot v čeških deželah, so v jugoslovanskih deželah monarhije nastajali vzporedni organi državne moči. Prvi je bil 17. avgusta 1918 nastali narodni svet v Ljubljani kot vrhovna slovenska politična organizacija; pripravljala je ustanovitev skupne države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Nastali so tudi posebni odbori za Štajersko, Koroško, Primorsko in Trst. Narodni svet se je imel za del širšega jugoslovanskega odbora; pričakovali so, da bo ustanovljen v kratkem. Narodni svet je organiziral na regionalni ravni mestne narodne svete in narodne straže ter je v vse uradne stike uvajal slovenščino. Narodni svet je bil organizacijsko razdeljen na posamezne sekcije in podsekcije.

2. Konec prve svetovne vojne in oblikovanje narodnih vlad Jugoslovancev

V septembru 1918 je prišlo do spremembe na solunski fronti in kapitulacije Bolgarije in Turčije kot posledice. Predsednik Wilson je v svoji deklaraciji iz začetka oktobra 1918 že podprl razpad monarhije. Neuspel je bil manifest cesarja Karla o federalizaciji monarhije (16. oktobra 1918), ki se je nanašal samo na Cislajtanijo. Na koncu oktobra in na začetku novembra 1918 je monarhija razpadla, nastale pa so nacionalne države. 6. oktobra 1918 je bil ustanovljen že omenjeni Narodni svet Srbov, Hrvatov in Slovencev kot osrednje politično telo Jugoslovancev v monarhiji. Za njegovega predsednika je bil imenovan šef Slovenske ljudske stranke A. Korošec. Na koncu oktobra 1918 je avstro-ogrska vojska na Piavi razpadla. Tudi na odločilni zahodni fronti je vse kazalo na poraz centralnih sil. Rusija je bila iz vojne izključena po oktobrski revoluciji.

V dneh razpadanja monarhije je bila v Zagrebu 29. oktobra razglašena neodvisnost hrvaških dežel, naslednji dan pa v Ljubljani državnost Slovenije. Vlada je prišla v roke narodnega sveta v Zagrebu (Narodno vijeće, podobno kot federalna vlada). Prav tako so bile ustanovljene narodne vlade za Slovenijo, Hrvaško, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino. Predstavnik nove države, imenovane Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država Slovenaca, Hrvata i Srba, krajše Država SHS, ki je obsegala jugoslovanska ozemlja nekdanje monarhije), za tujino je postal Jugoslovanski odbor v Parizu. Z združitvijo Srbije in Črne gore s temi področji je jeseni 1918 nastala nova Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo.

Država SHS je takoj na začetku predstavila svoje prizadevanje za skupno državo s Srbijo in Črno goro. Kljub vsem prizadevanjem države Antante niso priznale Države SHS niti njenega političnega predstavništva, ker so zahodni zavezniki navijali za čimprejšnjo združitev Države SHS s Srbijo in Črno Goro.

Država SHS je bila vseh nekaj tednov obstoja v zelo neugodnem položaju. S stališča mednarodnega prava je bilo njeno ozemlje del premagane države. Italija je to izkoristila in je na podlagi Londonskega sporazuma začela 4. novembra 1918 zasedati Istro, Dalmacijo in nekatere dele hrvaške Primorske. Začela je tudi okupacijo drugega ozemlja, za katero se je potegovala Slovenija, predvsem Primorske in Istre, in nadaljevala tudi proti Ljubljani.

Vlada SHS ni imela nobenih sredstev za obrambo pred italijanskim napadom. Vojaki, ki so se

vrnili iz avstro-ogrske vojske, niso več hoteli služiti v nobeni vojski. Celo narobe, postali so člani skupin t. i. zelenih kadrov, ki bi jih lahko označili kot nekaj med dezerterji in roparji. Skupine, ki so v povojnem kaosu upravljale obsežna območja, so včasih požigale in pustošile okolje in terorizirale civilno prebivalstvo, grozila pa je tudi boljševizacija.

Na pozive narodnega sveta v Zagrebu k mobilizaciji se je odzvalo le nekaj sto prostovoljcev, predvsem študentov in sokolov. Na severni meji Države SHS so se v tem času zbirali člani avstrijske armade, v Banatu pa madžarski oddelki. V deželi se je krepilo revolucijsko gibanje. V teh razmerah je bila za Državo SHS edina možnost čim hitrejša združitev s Srbijo in Črno goro, torej kot je bila prvotna zamisel držav Antante. Srbi so seveda vedeli, da Država SHS nima prevelikega manevrskega prostora in so se na to sklicevali tudi v pogovorih z zastopniki Hrvatov in Slovencev.

Od 6. do 9. novembra 1918 so v Ženevi razpravljali predstavniki Jugoslovanskega odbora (Trumbić) in zagrebskega narodnega sveta (Korošec) s srbskima predstavnikoma Pašićem in z vodilnim opozicije Davidovićem. Lahko bi rekli, da je bilo to do določene mere podobno razpravljanju zastopnikov narodnega sveta Češko-slovaške in domačih čeških politikov. Predstavniki Države SHS in Jugoslovanskega odbora so si prizadevali za to, da bi bila v novi državi ustvarjena nekakšna konfederativno-federativna razporeditev (šibkejši center z obsežnim pravomočjem na posameznih področjih). Prizadevali so si, da bi slovenske in hrvaške dežele ohranile čim več samouprave. V slovenskih deželah je bil 28. oktobra 1918 ustanovljen državnoopravni odbor narodnega sveta in začelo se je t. i. prehodno obdobje, usmerjeno od monarhije k lastni državi. Konec tega intermezza je bil 31. oktobra, ko je narodni svet predal upravo na novo ustanovljeni narodni vladi.¹

Vendar Beograd s princem regentom na čelu Ženevske pogodbe v tem času ni sprejel. V dneh od 23. do 24. novembra 1918 so v narodnem svetu Države SHS v Zagrebu ponovno obravnavali vprašanje združitve SHS s Srbijo. Takojšnjo združitev so zahtevali vodja hrvaških Srbov Svetozar Pribičević in zastopniki Dalmacije, katere ozemlje, kot že rečeno, je postopoma zasedala italijanska armada. Na koncu so se dogovorili, da bo delegacija Države SHS odšla razpravljat v Beograd in bo poskusila v okviru možnosti uveljaviti vsaj del svojih zahtev iz Ženeve. Predtem, 24. oktobra 1918, se je

¹ Perovšek, J.: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 50–56. Pleterski, J.: *Prva odločitev za Jugoslavijo*, str. 251–268.

Srbiji pridružila Črna gora, 25. novembra pa še srbski prebivalci južne Ogrske (Banata, Bačke in Baranje). Notranjepolitični in zunanjepolitični položaj Države SHS se je medtem še naprej slabšal, tako da so se delegati v Beogradu morali strinjati s srbskimi predlogi. Nova, združena Kraljevina SHS z dinastijo Karadjordjevičev na čelu je postala unitaristično-centralistična država.²

O tem, do kakšne mere je bila ta združitev ustavna ali neustavna poteza in kateremu narodu ali narodom je prinesla večjo korist, se v zgodovino-pisju jugoslovanskih narodov prepirajo do danes. Za Srbe je bilo to ugodno s političnega stališča – precejšnje povečanje obsega državne meje – in tudi z ekonomskega: pridružena so bila območja, ki so bila večinoma na višji gospodarski ravni, ter nov trg in novi viri surovin. Hrvati in Slovenci v takratnih mednarodnih razmerah niso mogli uveljaviti svoje državnosti in nastanek skupne države se jim je zdel najbolj sprejemljiva možnost. Problem, odprt za prihodnost, sta ostala tako oblika novega telesa, kot tudi vprašanje, ali ne bodo precejšnje narodnostne, politične, verske, družbeno-kulturne in druge razlike med posameznimi narodi in deli nove države v drugačnih mednarodnih razmerah premagale pozitivnih potez.

Namenimo osrednjo pozornost razmeram v slovenskih deželah. Narodni svet v Ljubljani se je jeseni 1918 ukvarjal predvsem s težavami, povezanimi s slovenskimi zahtevami glede Primorske in Prekmurja, in z odnosi do Italije ter s problemom Koroške, vendar je reševal tudi druga vprašanja. Težave mednarodnega položaja slovenskih dežel je bilo nujno reševati na najvišji ravni, na ravni narodnega sveta v Ljubljani.

Naprej se je ukvarjal, podobno kot narodni odbor v Pragi, z vprašanji snovanja lastne vojske, financ, prometa (predvsem železniškega), gospodarstva, dobave, ustave, združevanja družin, administracije, prometa na jugu, narodnostnih mej, jugoslovanskih časopisov. Zahtevali so enakopravnost slovenskega naroda v šolah in zaščito manjšin. Narodni svet je imel štirideset članov. Sestava političnih moči je bila taka: Istra je imela sedem predstavnikov (Politično društvo za Istro v Pazinu), za Trst sta bila namenjena dva sedeža (Politično društvo Edinost), Vseslovanska ljudska stranka in Jugoslovanska ljudska stranka sta imeli vsaka

po deset mandatov, Socialna demokracija pa je dobila tri sedeže. Razdelitev mandatov v narodnem svetu in reševanje političnih, gospodarskih in socialnih problemov sta bila v vseh državah naslednicah nekdanje monarhije podobna.

Za narodni svet v Zagrebu je bilo najpomembnejše izboljšati odnose s Srbijo, drugimi državami Antante in državami naslednicami nekdanje Avstro-Ogrske. Država SHS naj bi po načrtih Hrvatov in Slovencev predstavljala tričlansko federacijo, vendar nove države predstavniki Antante niso priznali. Proti temu načrtu so bili tudi srbski predstavniki. SHS je bila pod pritiskom italijanske vojske, ki je zasedala jugoslovansko obalo Jadrana in je nujno potrebovala srbsko vojaško pomoč. Lahko bi rekli, da je bilo podobno tudi na Koroškem, kjer so potekali boji z nemško-avstrijskimi enotami.

Zanimivo je opazovati, kako so bile težave Jugoslovancov sorodne težavam nastajajoče Češko-slovaške. Oba naroda, Čehi in Slovenci, sta imela skupno to, da sta naroda, ki sta bila do določene mere zatirana, lahko bi rekli tudi naroda brez lastne narodne države, tako rekoč čez noč postala vladajoča naroda (v obeh primerih sta se srečevala in spopadala z nemško govorečimi Avstrijci). Hkrati pa sta morala reševati naloge, ki so izvirale iz popolnoma novih razmer. Razlika v položaju Slovencev v primerjavi s Čehi je bila v tem, da so na Češko-slovaškem hegemon, ki je vplival na vso večnarodnostno državno telo, postali Čehi, v prihodnji SHS pa Srbi. Hrvati in Slovenci so kmalu po združitvi s Srbijo in Črno goro prišli na položaj, na katerega je na Češko-slovaškem do določene mere spominjal položaj Slovakov, vendar pa je bil položaj Slovakov zagotovo precej boljši od položaja Hrvatov in Slovencev.³

Med narodi v novi jugoslovanski državi so bile tudi velike gospodarske in kulturne razlike zaradi

² Kot je kasneje o razmerah Slovencev in Hrvatov na obravnavah v Beogradu dejal hrvaški pisatelj Miroslav Krleža: "Naš položaj v Avstro-Ogrski se je znašel pod oblastjo Karadjordjevičev kot steklenica piva na odlagališču". Pirjevec, J.: *Jugoslavija 1918–1992*, str. 11.

³ Ponuja se priložnost za primerjavo dejavnosti dveh pomembnih političnih predstavnikov, Stjepana Radića in Andreja Hlinka ter njunih nastopov na mirovni konferenci v Parizu. Lahko bi rekli, da se je Hlinka pogajal z največjimi sovražniki Slovakov in tudi nove češkoslovaške države – z Madžari. Podobno se je Stjepan Radić pogajal z Italijani (do takrat so zasedli precejšen del vzhodne jadranske obale). Po vrnitvi politikov iz Pariza pa je bil v ČSR in v SHS postopek proti njima popolnoma različen. Češko-slovaški predsednik T. G. Masaryk je poslal A. Hlinka na Slovaškem v domač pripor v toplice, Radiću pa je predsednik vlade SHS Srb Svetozar Pribičević grozil s smrtjo. S. Radića so pozneje res zaprli, v zaporu pa je prostovoljno podpisal prisego o lojalnosti vladi SHS. Nekaj let kasneje ga je neznani morilec v parlamentu v Beogradu ustrelil.

različnega političnega razvoja v prejšnjih stoletjih. Čeprav je vsakršno vrednotenje te vrste zelo subjektivno in težavno, bi tukaj lahko uporabili vzporednico Zahod – Vzhod oziroma Čehi in Slovenci, morebiti Hrvati proti Slovakom, Srbom, Muslimanom (v nekdanji Jugoslaviji z veliko začetnico kot narodnost) idr. Vzporednice ni mogoče uporabiti za gospodarstvo, saj so imeli med omenjenimi narodi prednost Čehi, za njimi so bili Slovenci, potem pa Hrvati, Slovaki in Srbi. Že v letih 1919–1920 so ti narodi začeli ubirati vsak svojo pot. V Kraljevini SHS so Srbi uveljavili centralistični državni model. Z njim niso bili zadovoljni ne Hrvati ne Slovenci. Makedonci, Črnogorci in Muslimani niso bili priznani kot narodnost. Tudi v vsej Prvi češko-slovaški republiki je prevladovala narodnostna napetost. Na Češko-slovaškem so živeli pripadniki večine narodov in narodnosti nekdanje monarhije. Tu je delovalo tudi nekaj antagonizmov: češko-nemški, slovaško-madžarski, madžarsko-rusinski, češko-poljski. Eden od vzrokov v teh državah, poleg gospodarskih, kulturnih in drugih, ki so kljub tragičnemu obdobju druge svetovne vojne in obdobju socializma na koncu v devetdesetih letih pripeljali do razdelitve Češko-slovaške in krvavega razpada Jugoslavije je bil – zelo poenostavljeno rečeno – narodnostni dejavnik.

3. Kako je narodni svet v Ljubljani prevzemal moč. Mestna uprava proti narodnemu svetu

Razmere v Ljubljani so se v maju 1918 začele močno dramatizirati. Seveda je bil tukajšnji položaj močno povezan z narodnostnim gibanjem v končni fazi obstoja monarhije.

Po praznovanju obletnice Narodnega gledališča v Pragi (v dneh od 16. do 18. maja 1918), ki naj bi bilo manifestacija slovanskih in romanskih narodov proti monarhiji, so se začeli dogodki dokaj hitro vrstiti. Zavezništvu slovanskih narodov v monarhiji so se pridružili tudi Poljaki, ki so po odstopu Chelma na podlagi Brest-Litovskega miru postali sovražniki monarhije. Med poslanskimi klubi vseh slovanskih narodov v monarhiji so se dogovorili za začetek čim širšega sodelovanja. Na podlagi rezultatov parlamentarnih volitev v letu 1911 so 24. julija 1918 v Pragi ustanovili narodni odbor. Za predsednika je bil izvoljen državnopravni demokrat dr. Karel Kramář, podpredsednika sta bila agrarec Antonín Švehla in narodni socialist Václav Jaroslav Klofáč, zastopnik pa socialni demokrat František Soukup. Kmalu se je premaknil led tudi na jugu. V dneh od 16. do 18. avgusta 1918 so v Ljubljani potekali t. i. Slovanski dnevi z udeležbo Čehov, Po-

ljakov, Hrvatov, Slovencev in Srbov. Tukaj je bil po vzoru češkega narodnega odbora ustanovljen narodni svet.

Šele v septembru 1918 se mu je s svojo Ljudsko stranko pridružil tudi Anton Korošec. O tesnem sodelovanju narodnega sveta v Ljubljani s Čehi priča npr. osnutek njihove razprave, ki je bila 27. avgusta 1918, v katerem je poleg drugega navedeno, da je potrebno vsak dan opazovati razvoj razmer v Mariboru, Celju, Celovcu, Zagrebu in na Notranjskem (območje južno od Ljubljane). O vsem tem naj bi bili vedno nemudoma obveščeni: 1. Predsedstvo narodnega sveta v Ljubljani, podpolkovnik Švabič, komandant domobrancev. 2. V Zagrebu naj bi bila o tem obveščena pisarna s slovenskim tajnikom. 3. Na Dunaju naj bi bili obveščeni: a) Jugoslovanski klub poslancev, b) češki poslanec Vlastimil Tusar in urednik Černý, c) narodni odbor v Pragi. Naprej naj bi bilo potrebno ponovno obvestiti Celje, Maribor in Celovec ter Gorenjsko po konceptu uprave narodnega sveta iz 27. avgusta 1918.⁴

Naj opomnimo, da je bil 11. septembra ustanovljen območni odbor narodnega sveta za Trst, 13. septembra za Gorico, 19. septembra za Koroško – Borovlje (Ferlach) in 26. septembra za Štajersko – Maribor. Toda vsi ti načrti so imeli eno težavo – še vedno ni bil ustanovljen narodni svet Srbov, Hrvatov in Slovencev v Zagrebu. Svet, ki mu je narodni svet v Ljubljani priznal svojo podrejenost, je bil ustanovljen dne 8. oktobra 1918 po kapitulaciji Bolgarije (27. septembra 1918). Medtem je razvoj zelo napredoval: 10. oktobra je bila razglašena Nemška Avstrija (Deutschösterreich), 16. oktobra pa je bil objavljen manifest cesarja Karla I. Narodni svet SHS v Zagrebu ga je zavrnil že 19. oktobra, enako kot Jugoslovanski klub cesarskega sveta na Dunaju. Kot je navajal avstrijski guverner v Trstu, so manifest popolnoma zavrnilo Slovenci in Hrvati na Primorskem, saj je ohranjal področno integriteto Ogrske in dajal poseben položaj Trstu. Zato ga je pozitivno sprejelo italijansko mestno prebivalstvo.

V tem času so se razmere hitro razvijale tudi v središču območja, na katerem so živeli Slovenci, v Ljubljani. Že prej sta predlog zadnjega avstro-ogrskega ministrskega predsednika za ohranitev monarhije skupaj zavrnila Karel Kramář in Anton Korošec. 25. oktobra je A. Korošec za predsednika narodnega sveta v Ljubljani priporočil Ivana Hribarja kot njegovega najstarejšega člana. V tem času je v Zagrebu potekala velika manifestacija za neod-

⁴ AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 1, brez št. a. e.

visnost jugoslovanskih območij Avstro-Ogrske. Med udeleženci je bil tudi Ivan Cankar. Po uspehu manifestacije v Zagrebu so podobno začeli pripravljati v Ljubljani za 29. oktober 1918. Dogodek je prirejal narodni svet v Ljubljani z udeležbo predstavnikov vseh slovenskih političnih strank in društev.

24. oktobra 1918 je kranjski glavar grof Attems Dunaj spraševal, kaj naj naredi, če bo 29. oktobra manifestacija – naj jo prepove in energično ukrepa proti njej ali naj jo dovoli. Če jo dovoli, bi se manifestacija lahko sprevrgla v poulične nemire. Če bi odgovor vlade zamujal, bi jo grof dovolil. Dne 26. oktobra se je predstavništvo narodnega sveta dogovorilo, da je v vseh okoliščinah nujno prepričati, da bi manifestacija prerasla v demonstracijo.

Podobno so tudi 28. oktobra predstavniki narodnega sveta v Ljubljani pozivali k previdnosti; bali so se neorganiziranega in nenadzorovanega dogodka. Lahko bi izgubili nadzor nad množicami na ulicah. Zahtevali so tudi, naj bo vnaprej dogovorjeno, kateri govorniki bodo imeli na manifestaciji govor, da ne bi bilo zmede. Kot je pozneje v svojih spominih navedel škof Jeglič, je bil zadovoljen, ker je ves dogodek potekal v največjem miru in redu. Skozi mesto so korakali Sokoli in Orli v uniformah, šolska mladina, pa tudi velika skupina socialnih demokratov.

Škof je bil prav tako vesel, da so bili po ukrepu predstavnikov Slovenske ljudske stranke ukinjeni načrtovani govorni nastopi pred hotelom Union. Bal se jih je, saj bi čustveni nastopi govorcev lahko izzvali poseg enot, zvestih glavarju (v mestu so bile madžarske enote) in bi lahko prišlo do prelivanja krvi. Podobno se je morebitnega srečanja bala tudi dunajska vlada; bala se je morebitnega napada nemškega prebivalstva.

V tem času je narodni svet v Ljubljani (v noči z 28. na 29. oktobra) izvedel, da za naslednji dan, to je 29. oktober, pripravlja hrvaški sabor zasedanje, na katerem namerava razglasiti neodvisnost SHS. Predsedstvo narodnega sveta se je dogovorilo, da se bo z deklarativnim načinom pridružilo Zagrebu. Naslednjega dne so na manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani prisegli stotnik Rostohar in slovenski vojaki, ki so se udeležili tega dogodka, Državi SHS. S tem je narodni svet izgubil nadzor nad dogodkom. Lahko bi rekli, da je podobno kot v Pragi hiter potek dogodkov prehitel politično preračunljivost. Rostohar je s pomočjo revolucionarnega odbora slovenskih oficirjev v rezervi, topništva 53. hrvaškega polka in osvobojenih ruskih in srbskih ujetnikov v noči z 29. na 30. oktober 1918 obkolil madžarsko vojašnico na Kodeljevem (mest-

ni del Ljubljane) in prisilil vojsko h kapitulaciji. Takoj za tem je zasedel postajo in interniral poveljnika postaje, generala Puhareka.⁵

Tako je bila 30. oktobra zjutraj Ljubljana pod nadzorom slovenskih enot. Vojaški odbor je ultimativno pritiskal na narodni svet, naj takoj imenuje narodno vlado, drugače bo to storila vojska. To je menda pripomoglo k sestavi prve slovenske narodne vlade in odstopu grofa Attemsja. Narodni svet še 29. oktobra, po manifestaciji na Kongresnem trgu, ni imel dovolj poguma ali moči, da bi prevzel oblast. Samo razmišljal je o tem, da bi prevzel pod nadzor Urad za prehrano. O tem je nemudoma, lojalno obvestil ministrskega predsednika Lammascha na Dunaju, ki ga je ponudba verjetno presenetila.

Zato so morali ponovno prevzeti pobudo slovenski oficirji. Na njihovo pobudo je narodni svet v Ljubljani dne 31. oktobra prisilil k odstopu ali interniral nekaj nemških uradnikov na izpostavljenih mestih: poveljnika policije, grofa Kunigla, njegovega zastopnika Skubla, predsednika kranjskega zemljiškega sodišča Elsnerja, šolskega referenta Kalteneggerja in druge.

Naslednja nevarnost, ki je grozila slovenskim oblastem, je bila soška vojska maršala Borojeviča. Po Rostoharjevih spominih sodeč je dal oficirski odbor v Ljubljani natisniti letake v različnih jezikih, ki so bili namenjeni vojakom soške vojske, da bi se v miru vrnili domov in se ne bi več bojevali. Slovenski in hrvaški vojaki naj bi odkorakali proti Ljubljani in Zagrebu, Nemci in Madžari pa skozi Trbiž v Celovec.

Letaki so po Rostoharjevem mnenju pospešili razpad soške vojske. Ko je ta dezorganizirana vojska prispela z linije na Piavi nazaj na Sočo, kjer je 24. oktobra 1917 začela znano ofenzivo, je bila že v popolnem razpadu. Tudi Borojevič je s svojim štabom odpotoval proti Celovcu.

Kot je pozneje v svojih spominih napisal Borojevič, je njegova premagana vojska razpadla tudi zaradi razpada zaledja; to je potrdila tudi uprava preiskovalne komisije avstrijskega parlamenta, ki je bila ustanovljena 19. novembra 1918. K razpadu so pripomogle kaotične razmere v prometu, posebej železniškem.

V teh dneh ni nič več oviralo ustanovitve prve slovenske narodne vlade. Sestavljena je bila iz predstavnikov Slovenske ljudske stranke (SLS), Jugoslovanske demokratične stranke (JDS) in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Ustanovljena je bila 31. oktobra 1918. Takrat je vlada še

⁵ AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 1, brez št. a. e.

formalno potrdila svojo podrejenost predsedstvu narodnega sveta Države SHS v Zagrebu.

Še istega večera se je vlada sešla na svojem prvem zasedanju; na njem je njen predsednik Josip Pogačnik skupaj z zastopnikom Jankom Brejcem in Karlom Tillerjem sporočil kranjskemu glavarju Attems, da se je avstrijska uprava končala in da je oblast na Kranjskem prevzela slovenska narodna vlada. Glavar se je novi vladi podredil brez nasprotovanj. Če ne bi bilo znanih dogodkov 29. oktobra v Ljubljani, bi moral verjetno glavar odstopiti sam.⁶

4. Rešitev mestnih težav s pomočjo narodnega sveta v Ljubljani

Sodeč po situacijskih poročilih narodnega sveta v Ljubljani iz novembra in decembra 1918 je tudi slovenski narodni svet reševal nekatere podobne težave kot narodni odbor v Pragi. V prvi vrsti je bilo najbolj aktualno reševanje napetosti zaradi napredovanja Italije na slovenskem Primorskem. Tukaj, npr. v Trstu, je najprej slovenska stran upala, da bo sodelovala z italijansko vojsko v tem času pravzaprav zavezniško. Takšno je bilo npr. stališče poslanca dr. Otokarja Rybačja. Kmalu se je izkazalo, da imajo Italijani nekoliko drugačne načrte. Izhajali so iz tega, da so imeli po tajnem London-skem sporazumu iz leta 1915 pravico zasesti večino ozemlja Dalmacije skupaj z Istro in Primorsko, na katerem so po zadnjem štetju prebivalstva iz leta 1910 predstavljali manjši del prebivalstva.

Lahko bi tudi rekli, da je bila priključitev teh obsežnih območij pogoj za sodelovanje Italije v vojni na strani Antante, podobno kot je bilo v primeru južne Tirolske. Kot je znano, Avstro-Ogrska ni hotela niti na prošnje Nemčije popustiti Italiji glede ozemeljskih zadev v okolici Trsta in tako je verjetno pripomogla k odločitvi Italije, da se vplete v vojno na strani zahodnih velesil. Podoben problem je bilo leta 1918 vprašanje Koroške, kjer naj bi bil plebiscit, ki naj bi odločil, ali bo južna Koroška pripadla Jugoslaviji, ali pa bo v celoti ostala Avstriji.

Poleg aktualnih zadev, ki jih je predsedstvo narodnega sveta v Ljubljani obravnavalo, omenimo predlog za pot delegacije Države SHS v Beograd.⁷

Operativno ali v sodelovanju z narodnim svetom v Zagrebu je bilo treba reševati razmere na območjih, ki jih je zasedla Italija. Ohranila so se npr. poročila o dogodkih v pristanišču Bakar in v Opatlju v Istri, na Reki, v Opatiji in na otoku Cresu.⁸ Kot zanimivost navajam tudi situacijsko poročilo z Dunaja.⁹ Od slovenskih področij so na razpolago si-

regenta, princa Aleksandra, če bi hotel obiskati jugoslovanska območja.

- ⁸ Po poročanju iz Bakra so pristanišče zasedle italijanske enote postaje Bakar in na Narodni dom v Dragi obesile svoje zastave. V Reki je italijanski poveljnik odredil, da se morajo vsi civilni uradi podrediti odredbi italijanskega narodnega odbora (*Consiglio nazionale*). V Opatiji so imenovali italijanskega župana in razpustili krajevni mestni svet. Otok Cres so začele v imenu italijanskega kralja zasedati italijanske enote in prišlo je do krvavega konflikta s krajevno jugoslovansko mladino. Nato je italijanski vojaški poveljnik izjavil, da otok zaseda v imenu italijanskega kralja. Spopad z Jugoslovani se je končal z begom italijanske vojaške enote. Po srečanju so Italijani izdali plakate, s katerimi so sporočali, da je italijanska okupacija otoka le začasna in da bo vse dokončno rešila mirovna konferenca. Francozi danes niso prevzeli oblasti nad Reko. V mestu so samo za nekaj dni. Na guvernerjevi palači je bila izobešena samo italijanska zastava. S posebnim parnikom se je v mesto pripeljalo okoli osemsto angleških vojakov, ki so v mesto korakali ob svoji lastni glasbi. Marin Glavin, kaplan iz Opatlja v Istri, je dejal, da je v njihovem mestecu kakšnih štiri tisoč prebivalcev, od tega osemsto Italijanov, ki pa so zelo nacionalni. Najbolj jih je razburila ustanovitev narodne straže, in sicer zato, ker jim je zaplenila precej vina in hrane. Prav tako jih je skrbelo, da bi bili lahko odpušteni iz krajevne uprave in so nasprotovali temu, da bi imeli v rokah manjši del uprave. Poleg tega so ga zaprli, ker ni hotel do 24 ur odpotovati. Ker se je počutil ogroženega, je odšel v Zagreb. Italijani menda čakajo na prihod italijanskega ladjevja. Med krajevnimi kmeti je veliko orožja, saj se zelo veselijo nove Jugoslavije in jih skrbi, da bi jih prej lahko zasedla italijanska vojska. Prim. ARS, AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 2).

- ⁹ Zanimivo je tudi poročilo z Dunaja, ki opisuje tamkajšnje razmere: politična persekucija, pomanjkanje živil, veliko delavcev brez dela. Vsaka družina ima pravico do plina za dvajset halerjev. Tovarne morajo odpustiti svoje stare delavce. Povsod se potepa veliko zgubljenih ljudi, bivših vojakov. Železnice nekaj dni niso obratovala, tramvaji bodo šele ustavljeni. Dnevnik postopoma pripravljajo prebivalstvo na naslednji val pomanjkanja. V mesto le v najnujnejšem primeru dobavijo žito in meso. Vendar ni krompirja in sladkorja. Parni mlini so se ustavili in nikoga ni, ki bi zmlal zrnje in dal ljudem moko. Vse te zadeve se stopnjujejo tudi politično. Prebivalstvo ni zadovoljno s trenutnim židovskim vladanjem in pričakujejo se protizidovski nemiri. Dunajska vlada je opozarjala na Moskvo, kjer se menda dogajajo stvari, ki jih ni nihče pričakoval. Povsod v mestu se potepa veliko odpuščenih uradnikov – mordajih je celo osemdeset tisoč – in deaktiviranih oficirjev. Dunaj je poln proletariata iz vrst intelektualcev. Tujih državljanov avstrijska vlada nikakor ne podpira, zato naj skupaj z demobiliziranimi jugoslovanskimi vojaki nemudoma odpotujejo domov. V tej zadevi se lahko združijo z zastopništvom Države SHS na nekdanjem ministrstvu za

⁶ Vse natančno navaja Pleterski, J.: c. d., str. 251–268. Prav tako Šorl, M.: Slovenska politika med prvo svetovno vojno.

⁷ Po poročanju narodnega sveta Države SHS v Zagrebu z dne 26.–27. novembra 1918 so obravnavali pot osemnajstih jugoslovanskih delegatov v Beograd. Na vlaku, s katerim so potovali, je bil pripravljen tudi poseben salon za

tuacijska poročila iz Škofje Loke, Ratitovca in Divače.¹⁰

Tudi v drugih situacijskih poročilih so se pokazale podobne težave. To je bilo v skladu s postopnim zasedanjem jugoslovanskih delov na Primorskem, v Istri in Dalmaciji, poseljenih večinoma z jugoslovanskim prebivalstvom. Razmere so bile do določene mere podobne stanju na takratnem obmejnem območju čeških dežel. Precejšnja razlika je bila v tem, da so na češkem obmejnem območju predstavljali Nemci v večini kompaktno in zaprto obliko poselitve, na vzhodni jadranski obali pa je bilo drugače. Tukaj so po zadnjem štetju prebivalstva Italijani predstavljali v večini mest in vasi zanemarljivo manjšino. Izjema je bil Trst, kjer je bilo trideset odstotkov Slovencev, okolica pa je bila pretežno slovenska. Podobno je bilo tudi v mestih v Istri, ki je sicer imela zaradi poitalijančevanja v prejšnjih desetletjih italijansko podobo, a večino prebivalstva so predstavljali Slovenci in Hrvati. Te razmere so bile podobne kot v notranjosti čeških dežel v obdobju od leta 1848 do prve svetovne vojne, ko so češka mesta z razvojem narodne emancipacije postopoma postajala vse bolj češka.¹¹

V situacijskem poročilu z Dunaja piše: "*Po objavi Narodnega sveta v Ljubljani v primeru okupacije jugoslovanskih področij Italije naj mestni župani, pristojni Narodni svet ali narodni odbor ukrepajo tako: 1) Narodna straža se razpusti. 2) Na mestnem uradu se ne izobeši italijanske zastave, če pa jo izobešijo Italijani, naj je poleg nje izobešena tudi jugoslovanska. 3) Zoper okupacijo je potrebno dati pisni protest, ker je jugoslovansko področje nevtrarno. 4) Do italijanskih policistov in vojakov se je treba obnašati človeško, saj se bo vse rešilo šele na mirovni konferenci.*"

V primeru italijanske okupacije področja je potrebno

prositi mestno italijansko poveljstvo za to, da bo naprej obranjen poštni, telegrafski, železniški in cestni promet. Omenja se, da je Narodna vlada SHS v Ljubljani prosila Narodni svet Države SHS v Zagrebu, da bi v zadevi italijanske okupacije jugoslovanskega področja interveniral pri italijanskem kralju in vladi. Narodni svet v Ljubljani je prosil vse osebe, ki prihajajo s področja, ki so ga zasedli Italijani, da s seboj prinesejo odredbo, obvestilo in ukaže italijanske uprave. Sprejemajo se tudi opisi teh odredb, a veliko bolje je imeti na razpolago izvirnike. V primeru italijanskega nasilja, posebej internacije jugoslovanskih državljanov, je potrebno natančno vedeti, za katero italijansko enoto gre. Prav tako je potrebno obvestiti Narodni svet v Ljubljani o italijanskih rekvizicijah, če Italijani ne bi hoteli dati potrdila o zaplenjenem materialu".

Po L'Epochi z dne 3. novembra je mnenje narodnega sveta Države SHS v Zagrebu, da bo Reka priključena Državi SHS, popolnoma nerealno. Narodni svet na Reki je menda odgovoril v tem smislu, da je za združitev z materinsko Italijo. V italijanskem tisku v nadaljevanju piše o vprašanju predaje avstro-ogrskega ladjevja. Država SHS je lahko mislila, da bo s tem, da ladjevja ni predala, nagajala Italiji in Antanti. Vendar se je uštel, saj ne sme pozabiti, da so bili avstrijski bajoneti, na katere se zdaj naslanja, da bi preprečila boljševidem in anarhijo, prej obrnjeni proti Antanti. Glede na stališče dopisa je Država SHS na morebitno srečanje z Italijo zelo slabo pripravljena. Frustracija zaradi Italije je najverjetneje toliko večja, ker je Italija pred vojno podpirala jugoslovansko politiko in bila nklonjena morebitni jugoslovanski državi kar zadeva narodne, etnografske in strateške meje.

Predsedstvo narodnega sveta v Ljubljani se je dne 27. oktobra 1918 s pozivom obrnilo na slovenske uradnike monarhije, morebiti na odstavljenе uradnike, da bi sprejeli službo v narodnem svetu. Prav tako je bila določena podrejenost društev Orlov in Sokolov Narodni straži, preimenovani v Narodno obrambo.

Po odredbi predsedstva narodnega sveta v Ljubljani z dne 28. oktobra 1918 so morali vsi javni uradi v Sloveniji ali Istri uradovati izključno v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku, ker sta oba jezika pogovorna in uradna jezika jugoslovanskih javnih uradov. Pozvani so bili vsi sodni uradi, srednje šole in železniški uradi, naj prav tako začnejo uradovati v teh jezikih. Vsi uradi so bili dolžni odgovoriti narodnemu svetu v Ljubljani, da so ukaz sprejeli in navesti morebitne opombe. Dne 27. oktobra je narodni svet v Ljubljani preklical preventivno cenzuro. 29. oktobra 1918 ob 10. uri je prišlo obvestilo ČTK iz Prage o ustanovitvi Češko-slovaške države.

obrambo. V Ljubljani, 8. 12. 1918. Prim. ARS, AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 2, brez št. a. e.). Tudi Uradu za nemško Avstrijo je bil na njegovo ozemlje odposlan telegram glede situacije jugoslovanskih uradnikov. v: Ribnikar, P. (ur.): *Sejní zapísniški s 5. obravnave vlade z dne 14. novembra 1918*, str. 108.

¹⁰ Po poročanju iz Škofje Loke so Italijani zasedli tudi Ratitovec. V Škofji Loki je bila srbska enota sedemdesetih mož zaradi obrambe mesta pred Italijani. Italijani so zasedli tudi Postojno. Podatke je posredoval krajevni odbor narodnega sveta, konkretno okrožni sodnik dr. J. Keršič. Na željo Jugoslovanov je bila ustanovljena demarkacijska linija, prek katere je bilo prepovedano premikati topništvo. Italijanski strani je bilo nujno treba ponuditi vsa potrebna živila. V: ARS, AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 2. Podobno uprava Narodnega sveta v Divači o zasedbi kraja s strani Italijanov dne 7. novembra 1918 (telegram Divača št. 208/6.11.1918, v: ARS, AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 4.

¹¹ Več avtorjev: *Dějiny jihoslovanských zemí*, str. 347; Tudi delo več avtorjev: *Dějiny Jugoslávie*, str. 306.

Glede na zapis z obravnave narodnega sveta v Ljubljani z dne 10. oktobra 1918 je morala biti vsa zunanja uprava usmerjena protiaavstrijsko, vsa vodilna mesta pa so morali zasesti uradniki, usmerjeni protiaavstrijsko in protinemško. Uradniki so morali za vsako ceno podpirati neločljivo združitev s Srbi in Hrvati. Glede na socialno in narodnostno politiko je bilo nujno odstraniti uradnike nemške narodnosti na dobro plačanih mestih, avstrofilske in vse protijugoslovanske elemente, če niso bili nujno potrebni. Kot vidimo v nadaljevanju, vrsta teh odredb ni bila realizirana, ker je bilo težko najti uradnike, ki bi izpolnjevali te zahteve.

Narodni svet v Ljubljani je zahteval, naj se "fideikomis" posestva pod nemško upravo nacionalizirajo. Nacionalizirano je bilo tudi premoženje podjetij, katerih sedež do oktobra 1918 ni bil na območju jugoslovanske države, ne nazadnje, naj bi se nacionaliziralo tudi premoženje, katerega lastniki so bili usmerjeni protijugoslovansko.

Vsa državna uprava na območju Kranjske, Štajerske, Gorice, Koroške in Trsta (vključno z Istro) je sodila pod narodni svet v Ljubljani. Sodelovanje narodnega sveta in narodne vlade naj bi bilo takšno kot med parlamentom in vlado. Narodni svet v Ljubljani naj ne bi imel neomejenega delovanja in naj bi imel nasprotno status zastopnika narodnega sveta Države SHS za slovenska območja.

Po ukazu narodnega sveta Države SHS v Zagrebu z oktobra (novembra?) 1918 je na podlagi čl. 56 krajevnega sveta najpomembnejša dolžnost župana zagotoviti v občini mir in red. Zato naj bi bili sestavljeni oddelki Narodne straže, ki naj bi imeli status javnih dejavnikov. Župani so bili zato pozvani, naj narodnemu svetu v Zagrebu sporočijo, kakšne konkretne ukrepe so že uvedli. Potekala je obravnava z italijanskimi parlamentarci o ustavitvi dejavnosti italijanskega topništva.

Na voljo so tudi poročila o ustanovitvi narodnega sveta v Mislinji (5. novembra) in v Trebelji (11. novembra 1918) ter poročilo o telegramu čeških poslancev in precejšnjem povečanju agende v pisarni predsedstva narodnega sveta v Ljubljani.¹²

Negotovosti in zapleti, povezani z oblikovanjem novega državnega telesa na jugu nekdanje monarhije, so se seveda v prihodnjih mesecih bolj povečali kot umirili. Nova država je dobila kot doto precej narodnostnih, verskih in tudi socialnih težav. Tudi vprašanje meja nove države je bilo rešeno šele z mirovnimi pogodbami v letih 1919–1920. V nekaterih primerih to za Kraljevino SHS ni bilo preveč

ugodno. Do gospodarske in politične krize v novi državi je prišlo šele ob koncu leta 1920. Mnogo težav je ostalo, bile so le malo potisnjene v ozadje.

5. Zaključek

Ob razglasitvi samostojne države lahko najdemo pri Čehih in Slovencih vzporednice. Oba naroda, ki sta tako narazen, sta imela zelo podobno usodo. Že način oblikovanja nove državne oblasti ali priprava nove državne uprave sta potekala pri obeh narodih precej podobno. Tukaj je potrebno omeniti sodelovanje poslancev obeh narodov skupaj s Hrvati v parlamentu cesarskega sveta na Dunaju. Drugo področje odnosov med obema narodoma je bilo gospodarsko; od polovice 19. stoletja se je češki kapital pretakal na Balkan. Čehi so sodelovali pri ustanavljanju bank, zavarovalnic, hranilnic in industrijskih podjetij.¹³

V delu primerjamo razvoj v obeh deželah od poletja do jeseni 1918, in to, poleg drugega, na podlagi gradiva iz fondov Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani, ki doslej v Češki republiki niso bili objavljeni. Če se posvetimo primerjavi razmer v državni upravi v slovenskih in čeških deželah jeseni leta 1918, lahko zaključimo: v čeških deželah so bile kadrovske spremembe minimalne, zamenjave so se dogajale le v najsrajnejših primerih, ko je bil obstoj uradnika na določenem mestu politično popolnoma nemogoč zaradi pritiska narodnega odbora in prebivalstva. To se je dogajalo pri osebah, ki so se v vojni angažirale izrazito proavstrijsko. Vendar je bil tudi v teh primerih uradnik poklican v zaledje – v namestništvo – oziroma prestavljen na drug konec dežele, kjer ga ni nihče poznal, ali pa je bil upokojen.¹⁴

V Sloveniji so bile razmere bolj zapletene, v veliko primerih so v mestih in krajih s slovensko večino delovali nemški uradniki (o območjih ob nekdanji avstrijsko-italijanski meji ima avtor le malo podatkov), ki večinoma niti niso znali slovensko. Zato so bile razmere bolj zaostrene in pritisk za zamenjave uradnikov bolj radikalen, seveda v okviru možnosti.

Če za proavstrijsko usmerjene uradnike ni bilo

¹² ARS, AS 58, Narodni svet za Slovenijo, Ljubljana, kart. 4, sine.

¹³ Problematiko je obdelalo že mnogo čeških zgodovinarjev in publicistov, npr. Ctibor Nečas. Ta tema presega okvir članka.

¹⁴ Kot je navedeno v študiji: Zamenjave uradnikov državne uprave v čeških deželah v letih 1918–1920, v: *Paginae historiae* 6/1998, str. 210–253, avtorju ni uspelo dokazati primera persekucije nekdanjih avstrijskih uradnikov. Prestavljenih je bilo celo več uradnikov češke kot nemške narodnosti.

nadomestnih ljudi, se je narodna vlada v Ljubljani zadovoljila s prisego dotedanjih uradnikov, če pa so bili v državni službi, so naprej uradovali po navodilih vlade. Vendar si je vlada v Ljubljani prizadevala za čim hitrejšo zamenjavo avstrijsko usmerjenih uradnikov s Slovenci. Tako je bilo tudi v delu Koroške, ki so ga zasedli slovenski prostovoljci.

Na območjih, ki jih je okupirala Italija, so bili nastavljeni italijanski uradniki. Slovenska vlada je imela velike težave z nastanitvijo slovenskih uradnikov z družinami, ki so jih Italijani izganjali iz Trsta. Na območjih, ki jih je nadzorovala slovenska vlada, so zamenjali na primer sodnike – v Celju, Ljubljani, Novem mestu, Mariboru. Skoraj takoj po prevratu (7. novembra 1918) je bil zamenjan okrajni glavar v Ljubljani. Še prej, 4. novembra, so bili odpoklicani upravniki okrajnega glavarstva v Brežicah in Celju.

Postopoma so bili zamenjani občinski policijski komisariji in drugi uradniki; na poštni upravi so bili zamenjani direktor pošte, svet pošte in komisar. Narodni svet v Postojni si je prizadeval za zamenjavo okrajnega glavarja dr. Plinosterja, ki je bil v vojni usmerjen proavstrijsko.

Narodni sveti, ki so izjavljali svojo podrejenost bodisi vladi SHS v Zagrebu bodisi narodni vladi v Ljubljani, so nastajali na regionalni in mestni ravni od oktobra 1918. Podobno kot v čeških deželah so se tudi tu oblikovale oborožene enote Narodne straže. Vanje so vstopali večinoma pripadniki inteligence, a to ne samo v mestih kot pri nas, temveč tudi na podeželju. To so bili advokati, učitelji, župani, podjetniki – trgovci ali posestniki in kmetje. V pomembni meri, drugače kot pri nas, so bili v teh revolucionarnih organih oblasti vključeni župniki, kar je bilo povezano s pomenom rimskokatoliške cerkve v Sloveniji. Zelo preprosto rečeno – drugače kot na Češkem in manj kot na Moravskem, kjer je bila katoliška cerkev v določeni meri upoštevana kot proavstrijska in prohabsburška – je imela katoliška cerkev v Sloveniji precej večji pomen v smislu narodne cerkve. Pri nas je bilo to do določene mere primerljivo z razmerami v južni Moravski. Narodni sveti so poskušali razvijati dejavnost v zvezi z vojsko, preskrbo in upravo. Enako kot pri nas so zahtevali npr. v Zagrebu ali v Ljubljani navodila, kako naj ukrepajo, na primer proti veljavnim organom državne uprave.

Skratka, podobno kot v našem primeru narodnih odborov, je tudi vlada v Ljubljani poskušala blažiti dejavnost narodnih svetov in predajati državno upravo v roke državnega glavarstva. Na podlagi odredbe ministrstva za notranje zadeve Države SHS z dne 5.–6. novembra 1918 so bili okrožna sodišča,

župani občin, finančni in drugi uradi obvezani ubogati ukaze narodnega sveta Države SHS v Zagrebu. Navedeni uradi so bili dolžni prevzeti vso mestno izvršno oblast in tudi sodelovati z drugimi mestnimi narodnimi sveti v Sloveniji v jesenskih mesecih leta 1918 **tako, kot je bilo v primerih nekaterih narodnih odborov pri nas, kjer sta nastajali že skoraj samostojni republiki.**

6. Seznam virov in literature

Seznam literature in objavljenih virov je **le zelo izbran**. K najosnovnejšim slovenskim virom sodi:

Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond AS 58, Narodni svet za Slovenijo.

Drugi viri

Ribnikar, P. (ur.): *Sejni zapiski Narodne vlade Slovencev Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*. 1. del: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ljubljana 1998., 2. del: Od 28. febr. 1919 do 5. nov. 1919. Ljubljana 1999., 3. del: Od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1921. Ljubljana 2002.

Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročili vojaške in vladne komisije. *Viri* 1 (1980).

Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: priloge k poročilom vladne komisije (izbor). *Viri* 2 (1982).

Rozman, Fr.: Korespondenca Albina Prepeluha-Abditusa (1903–1919). *Viri* 4 (1991).

Tavčar, M. – Pelikan, E. – Troha, N.: Korespondenca Virgila Ščeka (1918–1947). *Viri* 11 (1997).

Perovšek, J.: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). *Viri* 13 (1998).

Vošnjak, B.: *Dnevnik iz prve svetovne vojne*. Ljubljana 1994.

Literatura (izbor)

Balkovec, B.: *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana 1992.

Erjavec, F.: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana 1928.

Gantar-Godina, I.: *Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih*. Ljubljana 1987.

Gestrin, F. – Melik, V.: *Slovenska zgodovina od konca 18. st. do 1918*. Ljubljana 1966.

Hladký, L.: Národněpolitické koncepce Slovinců v letech 1914–1918. *Slovanský přehled* 2/99, str. 165–184.

Kermavner, D.: *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*. Ljubljana 1963.

Več avtorjev: *Dějiny jihoslovanských národů*. Praha 1998.

Več avtorjev: *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970.

Krlin, J.: *Profil státní správy v českém vnitrozemí po říjnu 1918*. Postgraduální doktorandská práce. Praha 2002.

Lončar, D.: *Politično življenje Slovencev (Od 4. januarja do 6. januarja 1919. leta)*. Ljubljana 1919.

Melik, J.: Odvetništvo v Sloveniji 1918–1941. *Arhivi*, 21 (1998), št. 1–2, str. 32–34.

Melik, V.: Svetec in Toman v dunajskem parlamentu, v: *Arhivi* 22 (1999), št. 1–2, str. 35–38.

Melik, V.: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana 1965.

Nečas, Ct.: Na pragu češko-slovenskih finančnih stikov. *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 1, str. 49–57.

Ogrizek, E.: Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920. *Arhivi* 19 (1996), št. 1–2, str. 26–34.

Opočenský, J.: *Vznik národních států v říjnu 1918*. Praha 1927.

Paulová, M.: *Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války*. Praha 1923.

Paulová, M.: *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Praha 1968.

Pirjevec, J.: *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoji ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper 1995.

Pirjevec, J.: *Jugoslávie 1918–1992*. Praha 2000.

Pleterski, J.: *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925: pot prava slovenskega političnega katoličizma*. Ljubljana 1998.

Pleterski, J.: Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka? Konceptija katoliške ljudske demokracije 1890–1918. *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*. Ljubljana 1993.

Pleterski, J.: *Koroški plebiscit*. Ljubljana 1972.

Pleterski, J.: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana 1971.

Prenovšek, J.: *Slovenska osamosvojitev v letu 1918*. Ljubljana 1998.

Ribnikar, P.: Naredba o prehodni upravi v Sloveniji iz leta 1918 in njej pomen za Slovenijo. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 119–128.

Serše, S.: *Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministek*. Ljubljana 2003.

Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Ljubljana 2000.

Stiplovšek, M.: Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918–1929. *Arhivi* 18 (1995), št. 1–2, str. 18–29.

Sutter, B.: *Die badenische Sprachverordnungen von 1897*. II. Graz-Köln 1965.

Sutter, B.: Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. III/1. Wien 1980.

Šorl, M.: Slovenska politika med prvo svetovno vojno. *Delo* 8.–31. 5. 1997.

Tobolka, Z.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879–1914, část 2, 1891–1914, Praha 1936.

Troha, N.: Uprava v Slovenskem primorju (pregled). *Arhivi* 20 (1997), št. 1–2, str. 88–102.

Ude, L.: *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor 1972.

Valiani, L.: *La dissoluzione dell'Austria Ungheria*. Milano 1966.

Žáček, V. in kol.: *Češi a Jihoslovani v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*. Praha 1971. *Slovinsko, malá země mezi velkými sousedy. Sborník z mezinárodní konference v pražském Klementinu*. Praha 1999.

Žontar, J.: Splošna okrajna uprava v Sloveniji v letih 1918 do 1941. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 133–138.

Zusammenfassung

DER NATIONALRAT IN LJUBLJANA IM JAHR 1918, PROBLEMATIK DER BILDUNG NEUER STAATLICHER STRUKTUREN IM GEBIET DES HEUTIGEN SLOWENIEN IN DER ZEIT VON OKTOBER BIS DEZEMBER 1918 UND VERGLEICH MIT DER ÄHNLICHEN ENTWICKLUNG IN DEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN LÄNDERN

Der vorliegende Aufsatz war ursprünglich für den tschechischen Leser bestimmt. In der tschechischen Geschichtsschreibung sind das Thema des Nationalrats in Ljubljana im Jahr 1918 und die Problematik der Bildung neuer staatlicher Strukturen im Gebiet des heutigen Slowenien in der Zeit von Oktober bis Dezember 1918 eher wenig bekannt, während das genannte Thema in Slowenien schon gut behandelt ist. Der Beitrag stammt von einem tschechischen Historiker und sollte auch für slowenische Historiker von Interesse sein, und zwar aus der Perspektive der Bewertung der Geschehnisse in Ljubljana im Jahr 1918 durch einen tschechischen Historiker. Interessant ist auch ein Vergleich der Nationalräte in Ljubljana und der Tschechoslowakei und deren Funktion auf verschiedenen Ebenen.